

Політичні студії

Світовий порядок: ретроспективна перспектива

УДК 94(477)

ВЕЛИКА ВІЙНА 1914–1918 РР.: НОВА МІЖНАРОДНА СИСТЕМА І ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ СВІТОПОРЯДОК

Троян Сергій

Перша світова війна увійшла в історію як глобальне збройне зіткнення двох ворогуючих коаліцій великих держав. Вона закінчилася перемогою держав Антанти і підписанням мирних договорів у результаті рішень Паризької та Вашингтонської конференцій. Завершення Першої світової війни і революційні зміни початку ХХ ст. мали своїм наслідком сутнісні перетворення на міжнародній арені. Вони призвели до переформатування всієї системи міжнародних відносин і започаткували новий уклад повоєнного світу. Версальсько-Вашингтонська система завершила процес післявоєнного мирного врегулювання, переходу від війни до миру і підготувала умови для стабілізації капіталізму в галузі міжнародних відносин. Загалом вона відзначалася серйозними внутрішніми протиріччями і проіснувала тільки два десятиліття.

***Ключові слова:** Перша світова війна, революції початку ХХ століття, міжнародні мирні конференції, Версальсько-Вашингтонська міжнародна система, Вестфальський світопорядок.*

Століття від завершення Першої світової війни 1914–1918 рр. і роботи Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. стало вагомим інформаційним приводом до нового неупередженого погляду на ці знакові події в контексті ретроспективного аналізу проблем війни і миру, війни і політики, війни і дипломатії, війни і соціуму, війни і культури тощо. Велика війна 1914–1918 рр. увійшла в історію як перше збройне зіткнення двох ворогуючих коаліцій держав у світовому масштабі. Глибинні її причини були пов'язані з особливостями політичного, господарського, соціального розвитку світу на рубежі ХІХ–ХХ ст. Розбіжності інтересів і прагнення до завоювання провідних позицій на міжнародній арені підштовхнули тогочасні великі держави до створення військово-політичних союзів і коаліцій. У результаті в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. були створені два троїстих військово-політичних об'єднання – блок Німецької імперії, Австро-Угорщини й Італії у 1879–1882 рр. (Троїстий союз) і коаліція Франції, Російської імперії та Великої Британії (Антанта) упродовж 1893–1907 рр.

Холодна війна між цими блоками на тлі боротьби за переділ світу швидко призвела до загострення протиріч практично в усіх регіонах світу, а особливо в

Європі. Саме тут вибухнула символічна порохова бочка – політико-дипломатична боротьба на Балканах переросла у збройну сутичку між Австро-Угорщиною і Сербією. На бік Дунайської монархії стала кайзерівська Німеччина, а Сербію підтримали держави Антанти. Липнева криза 1914 р. як «холодна» фаза блокового протистояння уже на початку серпня перейшла у фазу «гарячої» тривалої війни – першого глобального збройного конфлікту ХХ ст., найбільше відомого під назвами Великої війни і Першої світової війни.

Кожен рік Великої війни був по-своєму особливим, відіграв свою значиму роль у динаміці її розвитку та перебігу подій.

1914 – початковий рік збройного конфлікту, який фактично від самого початку переріс у світовий. У війну втягнулися всі основні учасники військово-політичних коаліцій, що дало всі підстави назвати її спочатку Європейською, а потім Великою.

1915 – рік розгортання глобального збройного протистояння практично на всіх фронтах і театрах воєнних дій. Величезні сухопутні території Європи, Азії та навіть Африки, океанічні простори й акваторії морів були охоплені збройними сутичками, боями і битвами. Незважаючи на краху готовність до війни держав австро-німецького блоку, вони не змогли в стратегічному плані використати ініціативу і здобути перемогу. Війна набула затяжного характеру і вимагала задіяння величезних людських сил і матеріальних ресурсів.

1916 – активний рік і з погляду ведення бойових дій, і з позицій пошуків і пропозицій мирного завершення світової війни. Успіхи і невдачі ворогуючих сторін перемежовувалися, не дозволяючи жодній із них здобути вирішальну перевагу. Саме на третій рік стала очевидною втома суспільств і народів від війни, яка явно затягнулася, втягуючи у згубний вир подій все більше держав і народів. Однак, незважаючи на втому від війни і пропозиції миру з обох супротивних таборів, припинити світовий конфлікт не вдалося: кожна зі сторін все-таки сподівалася на здобуття беззаперечної перемоги над опонентом.

1917 – рік початку кардинальних зрушень у ході Великої війни, пов'язаних насамперед із революцією в Росії та вступом у війну США. Перша подія призвела до глобальної революціонізації геополітичного простору, що в майбутньому дало не лише поштовх низці революцій у різних країнах світу, а й спричинило розпад чотирьох імперій і реконфігурацію політичної карти світу. Друга подія мала своїм результатом перехід США від політики ізоляціонізму до глобальної діяльності в інтересах досягнення як мінімум двох цілей: тактичної – перемога у війні над пронимецькою коаліцією і стратегічної – закріплення американської політичної та економічної першості у світовому масштабі.

1918 – завершальний рік Першої світової війни, яка в підсумку закінчилася перемогою держав Антанти. На хід воєнних дій у 1918 р. суттєво вплинули

вступ у війну США, Жовтнева революція і початок громадянської війни та іноземної інтервенції в Росії, розвиток революційного руху в країнах Європи, а також підписання Брестського миру і вихід Радянської Росії з Першої світової війни. Німеччина змогла зосередити великі сили для вирішального наступу на Західному фронті, який почався 21 березня 1918 р. Однак у районі р. Марни за 70 км від Парижа німецький наступ був зупинений. Наприкінці липня 1918 р. армії Антанти під командуванням французького маршала Фоша перейшли в рішучий наступ по всьому фронту. Становище Німеччини та її союзників стало безнадійним.

Держави німецького блоку зазнали поразки. 29 вересня 1918 р. Болгарія капітулювала і уклала перемир'я з командуванням Антанти. 30 жовтня капітулювала Туреччина і підписала Мудреську угоду. В умовах розвалу Австро-Угорської імперії під тиском національно-визвольних рухів і невдач у війні представники династії Габсбургів 3 листопада 1918 р. підписали умови перемир'я. 4 жовтня 1918 р. першу пропозицію про перемир'я надіслав президенту США В. Вільсону німецький канцлер Макс Баденський. Німецький уряд пропонував «демократичний мир» на основі «14 пунктів» Вільсона. Проте держави Антанти поставили вимогу про повну капітуляцію Німеччини. 3 листопада у країні розпочалася революція і була повалена монархія.

11 листопада 1918 р. в Комп'єнському лісі у вагончику верховного головнокомандувача союзними військами маршала Фердинанда Фоша було підписано перемир'я, яке фактично завершило Першу світову війну. Представники Антанти і німецький генералітет під керівництвом депутата рейхстагу Ерцбергера підписали Комп'єнське перемир'я на 36 днів. Головні його умови такі: евакуація німецьких військ з Бельгії, Франції, Люксембурга, Ельзасу і Лотарингії протягом 15 днів; Антанта займала міста Майнц, Кобленц, Кельн; увесь німецький флот мав бути роззброєний і відведений у порти союзних або нейтральних держав; відмова Німеччини від Брест-Литовського договору; передача всього німецького озброєння переможцям і повернення на батьківщину полонених. Глобальний конфлікт, що тривав понад чотири роки, припинився на всіх театрах воєнних дій. Про цю знаменну подію сповістили об 11-й годині того ж дня 11-ма артилерійськими залпами. Так закінчилася Перша світова війна. Всього у ній взяло участь 38 держав з населенням понад 1 млрд осіб. Загальна чисельність армій досягала 70 млн осіб. У роки війни було вбито 10 млн і поранено 18 млн осіб.

Перша світова війна 1914–1918 рр. характеризується кількома фундаментальними рисами, які чітко проглядаються з часової дистанції у сто років.

По-перше, Велика війна була небаченим досі глобальним збройним конфліктом з погляду кількості задіяних у ньому держав, народів, людських і матеріальних ресурсів.

По-друге, воєнні дії точилися на величезних за довжиною і глибиною театрах, причому не лише в Європі, де глибина ведення бойових дій доходила до приблизно 500 км, а й в Азії та в Африці, не тільки на суші, але й на океанічних просторах і в повітрі.

По-третє, збройне протистояння відбувалося на основі використання нової техніки і нових засобів ведення бою. Так, зокрема, вперше воюючими коаліціями масштабно були задіяні танки, авіація, підводні човни, кулемети, проведена газова атака.

По-четверте, воєнно-політичні союзи охопили в підсумку практично увесь світ, що було результатом вступу у світову війну Османської імперії на боці австро-німецького блоку, а британських колоній, Японії, США на боці держав Антанти.

По-п'яте, доба Великої війни стала небаченим змаганням дипломатій, дипломатична боротьба загалом і за союзників зокрема перевершила відповідні колізії періоду дипломатичної революції XVIII ст. Результатом боротьби дипломатій під час Першої світової війни стало якісне і кількісне переформатування воюючих коаліцій (наприклад, Італія перейшла на бік троїстої Антанти, союзником цієї коаліції стали й США), що остаточно закріпило перехід воєнно-стратегічної й оперативно-тактичної ініціативи до держав Антанти і їх перемогу у світовому конфлікті.

По-шосте, Велика війна в небачених раніше масштабах революціонізувала світ, особливо і насамперед Європу, призвівши не лише до вибуху революцій і революційних рухів у Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Фінляндії, Україні, Індії, Китаї, Мексиці, але й до розпаду і припинення існування чотирьох імперій – Російської, Німецької, Австро-Угорської, Османської.

По-сьоме, колишня імперська периферія або й окремі її ядра перетворилася спочатку в рухливий революційний сегмент післявоєнного світоустрою (наприклад, Фінляндія, Україна, Угорщина тощо), а потім або набула державної та міжнародної суб'єктності (наприклад, Польща, Чехія, Королівство сербів, хорватів і словенців тощо), або стала складовою інших держав (Україна) чи елементом мандатної системи Ліги націй (колишні колонії Німецької та Оттоманської імперій).

По-восьме, Ліга націй стала першою глобальною міжнародною організацією, яка взяла на себе зобов'язання і відповідальність за збереження, забезпечення і підтримання миру в світовому масштабі, недопущення нової глобальної війни як засобу розв'язання протиріч і суперечностей міждержавного характеру.

По-дев'яте, перший глобальний збройний конфлікт підтвердив домінуючу на той час тенденцію: зміна міжнародної системи відбувається лише в результаті

масштабної війни. З огляду на це Велика війна 1914–1918 рр. була цілком логічним продовженням ланцюга Тридцятилітня війна-Вестфальська система міжнародних відносин – Наполеонівські війни – Віденська міжнародна система – Перша світова війна – Версальсько-Вашингтонський міжнародний світоустрій, але за низкою принципів зазначених вище рис кардинально відрізнялася від своїх попередниць.

По-десяте, Перша світова війна настільки органічно поєднується з огляду на характер тенденцій еволюції світу і розвитку міжнародних відносин з міжвоєнним двадцятиліттям з його численними війнами, збройними конфліктами й анексіями та з Другою світовою війною, що є резон навіть говорити не про дві світові війни, а про одну Тридцятилітню світову війну ХХ століття, яка охопила 1914–1945 рр.

По-одинадцять, Велика війна, при всьому її трагізмі, створила умови для нових трансформаційних зрушень практично в усіх сферах життя соціуму. Водночас вона й поглибила розломи між переможцями та переможеними, у таборі держав-переможниць, невдоволення і супротив народів, які лише частково або зовсім не реалізували своїх державницьких устремлінь, протистояння з Радянською Росією, а потім і СРСР тощо, що в результаті дуже швидко засигналізувало про нестійкість нового світопорядку.

Загалом завершення Великої війни перевело світ у нову стадію розвитку господарсько-фінансових відносин, політичного устрою і міжнародної системи. На зміну столітньої Віденської міжнародної системи прийшов Версальсько-Вашингтонський міжнародний порядок. Він став найменш тривалим у хронологічному плані відрізком еволюції міжнародних відносин і ввійшов в аннали історії як міжвоєнне двадцятиліття. Пророчими були слова маршала Ф. Фоша про систему договорів, які стали результатом закріплення перемоги держав Антанти в Першій світовій війні: «Це не мир, а перемир'я на двадцять років».

Перша світова війна мала дуже серйозні політичні наслідки, призвела до цілого ряду революційних потрясінь і суттєво видозмінила політичну карту не тільки Європи, але й світу загалом. З появою першої соціалістичної держави диктатури пролетаріату – Радянської Росії, а потім СРСР – кардинально змінилася розстановка політичних і геостратегічних сил на світовій арені. За своєю роллю, значенням і наслідками період 1914–1918 рр. повною мірою претендує на те, щоб вважати його реальним рубежем між ХІХ і ХХ століттями. Перша світова війна остаточно залишила в минулому епоху старого класичного капіталізму кінця ХVІІІ–ХІХ ст. і дала відлік сучасній історії, яка характеризується, насамперед, співіснуванням двох антагоністичних систем – капіталізму та соціалізму, занепадом і крахом колоніальної системи імперіалізму, досягнен-

нями науково-технічної революції і посиленням ролі різноманітних інтеграційних факторів. Цей період фактично тривав до рубежу 80–90-х років і завершився разом із розпадом СРСР та світової системи соціалізму.

Завершення Першої світової війни і революційні зміни початку ХХ ст. мали своїм наслідком сутнісні перетворення на міжнародній арені. Вони призвели до переформатування всієї системи міжнародних відносин і заклали основи нового укладу повоєнного світу, який отримав назву Версальсько-Вашингтонського. Велика війна хоча й призвела до чергової модифікації Вестфалія і започаткувала початок його ерозії, але загалом зберегла Вестфальську модель світу, яка ґрунтувалася на п'яти фундаментальних закономірностях. Перша – Вестфальський світ складається з суверенних держав і в ньому відсутня загальнопланетарна вища влада. Друга – світ Вестфалія функціонує на дотриманні суверенної рівності держав і їх невторчання у справи одна одної. Третя – у Вестфальському світі суверенна держава володіє всією повнотою влади на своїй території. Четверта – у світі Вестфалю регулятором виступає міжнародне право як право договорів між суверенними державами. П'ята – у структурі Вестфальського світу лише суверенні держави виступають суб'єктами міжнародного права і визнаними міжнародними акторами.

Загалом вироблені на Паризькій (1919–1920 рр.) і Вашингтонській (1921–1922 рр.) мирних конференціях нові принципи міжнародного співіснування одержали назву Версальсько-Вашингтонської системи. Вона не ліквідувала всіх суперечностей, а лише тимчасово послабила старі і породила нові (між переможцями і переможеними, між країнами-переможницями). У плані врегулювання міжнародних проблем Вашингтон був не тільки продовженням Версаля, але й початком його ревізії, оскільки США розпочали пошук нового зовнішньополітичного курсу з метою закріплення і посилення американського лідерства у світі. У цілому Версальсько-Вашингтонська система завершила процес післявоєнного мирного врегулювання, переходу від війни до миру і підготувала умови для стабілізації капіталізму в галузі міжнародних відносин. Після укладення Версальсько-Вашингтонської системи договорів можна виділити три головних етапи світового розвитку: економічної стабілізації (1924–1929), великої депресії (1929–1933) і назрівання Другої світової війни (1933–1939). Загострення суперечностей між імперіалістичними державами після світової економічної кризи, незадоволення ряду великих держав результатами Першої світової війни призвели до нової боротьби за переділ світу.

Abstract

World War I entered history as a global armed clash of two warring coalitions of the great powers. It ended with the victory of the Entente powers and the signing of peace treaties as a result of decisions of the Paris and Washington conferences. The conclusion of the First World War and the revolutionary changes of the beginning of the 20th century had the consequence of the essential transformations in the international arena. They led to the reformatting of the entire system of international relations and launched a new post-war world. The Versailles-Washington system completed the post-war peaceful settlement process, the transition from war to peace, and prepared conditions for the stabilization of capitalism in the field of international relations. In general, it was marked by serious internal contradictions and lasted only two decades.

Key words: *First World War, revolution of the beginning of the 20th century, international peace conferences, Versailles-Washington international system, Westphalia world order.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн. 1: Історичні нариси. Упорядн. О. Реєнт; Ред. кол.: В. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. 784 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки / наук. ред. С. Трояна. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 536 с.
3. Катасонов В. Генуэзская конференция в контексте мировой и российской истории. Москва, 2015. 352 с.
4. От миропорядка империй к имперскому миропорядку / отв. ред. Ф. Войтоловский, П. Гудев, Э. Соловьев. Москва: НОФМО, 2005. 204 с.
5. Первая мировая война, Версальская система и современность. Сборник статей. Санкт-Петербург, 2012. 350 с.
6. Троян С., Фисанов В. Немецкая Mitteleuropa: историческая ретроспектива (немецкие планы создания Серединной Европы конца XIX – начала XX века). Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. 96 с.
7. Хобсбаум Э. Разломанное время. Культура и общество в двадцатом веке. Москва: Издательство АСТ: CORPUS, 2017. 384 с.
8. Leonhard J. Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkrieges. München: Verlag C. H. Beck, 2014. 1157 S.
9. Łoś St. «Świat się w mych oczach dwukrotnie zawalił...»: wspomnienia. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Muzeum Historii Polski: Warszawa, 2017. 683 s.
10. Münkler H. Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918. Berlin: Rowohlt, 2013. 928 s.
11. Neiberg M. Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczami Europejczyków. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013. 352 s.
12. Rogan E. The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914–1920. London: Penguin, 2015. 512 p.

References

1. Velyka viyna 1914–1918 rr. i Ukrayina (2014) [*The Great War of 1914–1918 and Ukraine*]. U 2-kh knyhakh. Kn. 1: Istorychni narysy. Uporyadn. O. Reyent; Red. kol.: V. Smoliy (holova). NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «KLIIO».
2. Velyka viyna 1914–1918 rr.: vytoky, kharakter, naslidky (2018) [*The Great War of 1914–1918: Origins, Character, Consequences*]. Nauk. red. S. Troyana. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kondor».
3. Katasonov, V. (2015). Henuezskaya konferentsyya v kontekste mirovoi i rossiyskoi istorii [*The Genoese Conference in the Context of World and Russian History*]. Moskva.
4. Ot miroporiadka imperiy k imperskomu miroporiadku (2005) [*From the world order of empires to the imperial world order*]. Otv. red. F. Voytolovskyy, P. Hudev, É. Solov'ev. Moskva: NOFMO.
5. Pervaia myrovaia voyna, Versal'skaia sistema i sovremennost' (2012) [*First World War, Versailles system and modernity*]. Sbornyk statey. Sankt-Petersburg.
6. Troyan, S., Fysanov, V. (2013). Nemetskaia Mitteleuropa: istorycheskaia retrospektiva (nemetskie plany sozdaniia Seredinnoy Evropy kontsa XIX – nachala XX vieka) [*German Mitteleuropa: historical retrospective (German plans for the creation of the Middle Europe from the late XIX – early XX centuries)*]. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
7. Khobsbaum, É. (2017). Razlomannoe vremia. Kul'tura i obshchestvo v dvadtsatom vieke [*Breakdown time. Culture and Society in the Twentieth Century*]. Moskva: Yzdatel'stvo AST: CORPUS.
8. Leonhard, J. (2014). Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkrieges. München: Verlag C. H. Beck.
9. Łoś, St. (2017). «Świat się w mych oczach dwukrotnie zawalił...» [«*The world has collapsed in my eyes twice...*»]: wspomnienia dyplomaty. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej; Muzeum Historii Polski: Warszawa.
10. Münkler, H. (2013). Der Große Krieg. Die Welt 1914 bis 1918. Berlin: Rowohlt.
11. Neiberg, M. (2013). Taniec furii. Wybuch pierwszej wojny światowej oczami Europejczyków. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
12. Rogan, E. (2015). The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914–1920. London: Penguin.